

premajhen kontrapunkt Marinini (kajti za Marinino zgodbo so vendarle že omenjene tri prve knjige tetralogije, ki jo pojasnjujejo), kljub temu da je stilna diskrepanca med obema zgodbama zelo uspešna in literarno dragocena (pri Igorjevi funkcionalno uporablja žargon današnjih mladostnikov, seveda nekolikanj omiljen, pri Marinini pa prežarjenost z neke vrste meditativno liričnostjo, poetičnostjo). Škoda, da Miheličeva ni zmogla zlitih obeh zgodb tudi vsebinsko v tako enoto, kot se ji je to posrečilo pri formi.

Kljub tem pripombam pa je ta tekst Mire Miheličeve gotovo najčistejši, najbolj dognan del tetralogije, pomembno literarno dejanje ne samo zavoljo pomembnosti te četverne prozne skupine kot celote in zavoljo literarnega prikazovanja nekega družbenega sloja, ki je bil v naši literaturi doslej iz razumljivih razlogov zapostavljen, saj skoraj nismo imeli ustvarjavca, ki bi se bil čutil z njim intimno povezan; najbolj dognan med vsemi njenimi se mi zdi ta roman Mire Miheličeve predvsem zato, ker je v njem na nekaterih mestih navzoča pristna, v bistvo modernega romana posegajoča literarnost. In pri tem je to morebiti še obet za naprej: Miheličeva je končala obračun s preteklostjo, končala ga je tako, da je obenem zajela v območje svojega ustvarjanja tudi probleme, ki jo vznemirjajo v sedanjosti, in morebiti bo zdaj, po uspešno prestani preskušnji napisati slovensko Sago o Forsytih, nastal izpod njenega peresa tudi tekst, ki bo kazal vso zapleteno problematiko naše sedanjosti.

Borut Trekman

ZNANSTVENA PUBLICISTIKA

DUŠAN KERMAVNER, ZAČETKI SLOVENSKE SOCIALNE DEMOKRACIJE.* Desetletje 1884—1894, ko se je z naporu prve generacije naših socialnih demokratov izoblikovala slovenska socialna demokracija, je bilo tudi v novjšem slovenskem zgodovinske pisarstvu skoraj neobdelano, izjema je le prvo proslavljanje delavskega praznika 1. maja 1890. Dr. Kermavner se je z občudovanja vredno vztrajnostjo dokopal do podobe dogajanja v tem razdobju.

Zgodovinski raziskovalec, ki se pririne do prvega težaškega rezultata svojega dela, do velike množine posameznih podatkov, stoji pred dilemo, kako zbrano gradivo predstaviti uživalcem svojega truda. Ena možnost je, da na osnovi temeljitega poznanja raziskovanega dogajanja in obdobja nastopi kot avtoriteta na svojem področju in vsa svoja dognanja sintetično strne v logičen in pregleden prikaz, kjer stoji v ospredju odkrivanje in razvijanje zakonitosti družbenega dogajanja, opisi pa se omejujejo samo na oris najočitnejših mejnikov tega dogajanja. V tem primeru je njegovo delo takšne narave, da lahko neposredno preide v zgodovinsko zavest sodobnikov, ki se od avtoritete dajo poučiti o dotlej neznanem jim odseku zgodovine. Delo zgodovinarja pride tako neposredno do svojega končnega porabnika. Vsekakor vabljiva in dobra stran takšnega pisanja! Žal pa povezana s slabostjo, da namreč ne računa na potrebo dobrišnega dela bralcev, še posebej pa na poklicno dolžnost drugih zgodovinarjev, ki hočejo oziroma morajo nova dognanja sprejemati z vsem

* Dušan Kermavner, Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894. Cankarjeva založba 1963. Delo je bilo nagrajeno z nagrado Cankarjeve založbe leta 1963 in z nagrado Kidričevega sklada 1964.

kritičnim aparatom, ki jim omogoča, da samostojno pridejo do svojega stališča, ki se z avtorjevim lahko ujema ali pa tudi ne. Zato je zgodovinarju privlačna tudi druga možnost pisanja, namreč, da vse svoje gradivo pred bralcem razgrne v celoti, ga sproti skrbno prebira in kritično tehta, zлага kos za kosom v časovnem in logičnem redu, vse dokler ne leži celota pred njim samim in njegovim občinstvom, ki v tem primeru prevzema tudi vlogo njegovega sodelavca. Prav zadnja okoliščina je očitno ena izmed glavnih prednosti drugega načina pisanja, prištetu pa ji moramo še zlasti to, da obravnavano zgodovinsko dogajanje zaživi pred bralcem neposredno skozi besede in dejanja sodobnikov s prepričevalnostjo in zanesljivostjo dokumenta. Obe prednosti lahko odtehtata slabo stran takšnega načina, namreč njegovo obsežnost. D. Kermavner se je odločil za drugo možnost.

Težavno vprašanje, kje in kako začeti, je avtor odločno rešil s tem, da je kronološko in problemsko začel kar z letom 1884, ki ga šteje za prelomno, ker je tedaj »avstrijska policija s krepkim pritiskom zatrla dotlej naraščajoče radikalno-socialistično in »socialistično-anarhistično« gibanje» in ker se je tedaj »prejšnje »radikalno« gibanje umikalo novemu, socialnodemokratskemu v pravem pomenu besede.« Seveda se bralec s tem znajde dokaj nepripravljen v dogajanju prvega poglavja (Ljubljansko delavsko izobraževalno društvo v stagnaciji in krizi 1884—1887), malo težko mu je povzeti niti problematike, dogodkov in oseb, kljub temu da mu pisec skuša tu in tam z retrospektivnimi pojasnili pomagati. Ostaja vtis in z njim povezana težava, da bere drugi del knjige, ki njen prvi del še ni napisan. Kajpada se avtor sam zaveda te težave in se v predgovoru pričakujoče spodbudno sklicuje na dobro zastavljeno, a še ne končano delo drugega raziskovalca, dr. Rudija Kyovskega. Ko pa se poglobimo v Kermavnerjevo knjigo in z njeno pomočjo intenzivno sodoživimo »zgodbo o tem, kako je socialna demokracija tedaj obvarovala pri nas plaho, skoraj ugaslo iskrico socializma in jo dalje netila tako, kakor je vedela in znala, kako je povezovala z njo prve velike vzgibe delavskega razreda na Slovenskem, kako si je prizadevala za slovensko socialistično glasilo... do »Delavca«, ki ga je bilo mogoče rešiti... samo tako, da so ga konec leta 1894 preselili na Dunaj«, se spet malce nekoliko zdrznemo, ker uvidimo, da bi po našem »drugem delu« morali vzeti v roke — še nenapisani tretji del. Po neznanem ne čutiš skomin, a zdaj, ko nam je dr. Kermavner tako obilno postregel s »svojim« desetletjem, bi si želeli kmalu še »vso zgodbo o tem, kako je naša socialna demokracija sicer izredno uspešno obranila že osvojene postojanke proti krščanskosocialnemu navalu, ki pa ji je zgradil pot do novih — in ne neznatnih — delavskih skupin na velikem delu slovenskega ozemlja!« Hkrati upamo, da njegova beseda, da to »prepušča zgodovinopiscu naslednjega obdobja«, ni zadnja in da bo osnutek te nove »zgodbe«, ki ga je orisal v »Pogovoru«, v resnici njegov lastni delovni program.

Če bi hoteli, kot je to navadno pri poročanju o novih knjigah, navesti glavne novosti, ki jih prinaša Kermavnerjevo delo, bi prišli v zadrego, kajti novo je tako rekoč vse, kar v njem beremo. In to je tudi njegova prva zasluga, ki je ni mogoče dovolj podčrtati. To ni v slovenskem zgodovinopisju le prva monografska obdelava enega odseka našega delavskega gibanja v 19. stoletju takšnega obsega in takšne temeljitosti, ampak je to po daljšem času tudi prvo veliko delo slovenskega političnega zgodovinopisja za to obdobje, ki se opira neposredno na vire. Bogastvo njegovih izsledkov opozarja, da mora po takšni poti iti tudi sleherna druga monografska obdelava posameznih problemov ali

odsekov slovenske moderne zgodovine, če hoče zadostiti današnjim potrebam — in možnostim.

V šestih obsežnih poglavjih — zadnji dve sta razdeljeni še vsako na dve podpoglavji — sledimo razvoju od skromnega, a stanovitnega boja za ohranitev in za razredno naravo ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva do razmaha socialnodemokratske akcije v Ljubljani in Trstu še pred hainfeldskim kongresom, prek tega kongresa do prve velike rudarske stavke na Slovenskem in do poskusa z »Novim časom« (1889); doživimo prvomajsko manifestacijo in stavkovni val leta 1890, nato pa še obdobji »Delavskega lista« in »Delavca« do 1894, ko se obe prvi središči slovenske socialne demokracije v Ljubljani in Trstu povežeta z najizrazitejšim toriščem slovenskega delavstva v zasavskih revirjih, ko se delavska organizacija širi še v druge delavske centre in ko se jame oblikovati še eno žarišče slovenske socialne demokracije v Celju. Vse to dogajanje zaživi pred nami z dokumentarno pristnostjo — kolikor je bilo mogoče. Saj ga lahko spremljamo v glavnem le posredno, po odsevu njegove sile in učinka delovanja v sočasnem meščanskem tisku in arhivih državnih oblasti v Ljubljani in Trstu. Poleg razmeroma pičlih poročil v nemških socialdemokratskih glasilih imamo le sila redke dokumente, ki bi izvirali neposredno od tedanje slovenske socialne demokracije: od 13 števil »Delavskega lista« (oziroma »Delavskega lista Zore«), ki jih je v letu 1895—1894 natisnila »Narodna tiskarna« v Ljubljani, poznamo samo eno, »ki smo jo nepričakovano našli v tržaškem arhivu«! — Občutna je vrzel, da še ni bil pregledan in izkoriščen deželni arhiv v Gradcu, še manj pa v Celovcu.

Avtor v okviru danih možnosti izpolnjuje, kar je napovedal in izpovedal na začetku: »Prizadevali smo si, da bi približali politično dejanje in nehanje naših takratnih 'pradedov' nasploh, ne samo socialdemokratskih... Ne zdi se nam prav, da zgodovina delavskega gibanja pri nas goji še ločeno od narodne zgodovine izročilo proletarskega odpora zoper pritisk domačega kakor tujega meščanstva na delovno ljudstvo. S pravo narodno zgodovino se bomo lahko ponašali šele tedaj, ko bo zgodovina delavskega gibanja od njenih začetkov dalje njena bistvena sestavina...« Čeprav ne daje kekega splošnega slovenskega in seveda še manj avstrijskega političnega okvira, to je nepretrganega prikaza vsaj v glavnih črtah tega širšega političnega razvoja, nadrobi mimogrede toliko oznak in svojih sodb o tedanji meščanski slovenski politiki, da bi bilo vredno vse to izluščiti v poseben prikaz. Lotil se je epizodno celo posameznih momentov tega političnega življenja v kratkih zaokroženih študijah, tako npr.: o slovenskih stališčih ob Liechtensteinovem predlogu za »versko šolo«, tekma v dinastični lojalnosti slovenskega meščanstva ob Rudolfovem samomoru, profil publicista Frana Podgornika in še druge. Od vsega obrobnega izvajanja zapusti najmočnejši vtis njegovo ostro zavračanje in obsodba slovenskega liberalizma oziroma, kot piše, kriptoliberalizem v tej dobi. Odločno se upira njegovemu »prebeljenju« (»Naše dede — in najsi so bili 'liberalci'! — moramo poznati takšne, kakršni so bili, ne pa prebeljene v nekatrške napredne, to je nekonservativne liberalce!«) in obsoja njihov odklonilni odnos do socializma in sploh do socialnih problemov, ki je temeljil ne le na meščanski razredni zavesti, ampak tudi na njihovi posebni neljudskosti. Kermavnerjeve omembe opozarjajo, da bo treba slovenski liberalizem še dobro proučiti. Pri tem pa bo treba upoštevati tudi širše avstrijske razmere, zlasti preobrazbe nemškega liberalizma v nemškonacionalno gibanje, odnos tega gibanja do socialne demokracije in

podobno. Gotovo bo treba tudi ugotoviti, v čem pa je pomen slovenskega liberalizma, takšnega, kakršen je bil, za tedanji in poznejši razvoj, v slovenskem osredju in obrobju, v politiki in gospodarstvu ter kulturi, pač kot za vse druge stranke in smeri v slovenski zgodovini.

S prikazi razvoja v splošni avstrijski socialni demokraciji, zlasti v narodnostnem vprašanju, je dobila knjiga vsekakor širši kot zgolj slovenski pomen. Ta potek orisuje avtor z gotovo roko poznavalca, tako da smo dobili tudi svoj pogled na razvoj avstromarksističnega obravnavanja narodnega vprašanja pred dokončno cepitvijo stranke in pred brnskim programom.

V »Pogovoru« avtor predvideva, »da se utegnejo pojaviti takšni presojevalci, ki bodo v našem prikazu pogrešali posebnega gospodarskodružbenega okvira«, ker pač sam dobro čuti, kako potrebno bi bilo sploh vse naše zgodovinsko raziskavanje nasloniti oziroma sintetično povezati s takšnim »okvirom«. Gotovo ima do neke mere prav, ko nalogo sestaviti takšen »okvir« prepušča gospodarskosocialnemu zgodovinopisju, ki pa je šele v svojih začetkih. Prav ima tudi, ko odklanja »docela odvečno kitenje s statističnimi podatki« samo zaradi bolj materialističnega videza. Vendar si je težko zamisliti, da bi ta in druga zvrst zgodovinopisja lahko zadovoljivo opravila svojo nalogo vsaka zase, ne da bi tudi sama posegla na področje druge. Niti ne, če bi pri nas že dosegli tisto zaželeno stanje, ko bi imelo delo že razdeljeno med posamezne raziskovalce po dobro premišljenem načrtu in bi lahko verjeli, da bo vsak opravil svoje ob svojem času. Predvsem, ker do sinteze na tako kompleksnem področju ponavadi ne prihaja v več glavah hkrati in jo lahko pričakujemo le od kolikor moč univerzalno razgledanega posameznega intelekta, ki pa seveda mora imeti na voljo rezultate dela večje skupine raziskovalcev. Takšnemu umu pa njegova specialnost ne izključuje, ampak narobe, mu celo nalaga dolžnost, da ob svojem delu sistematično zapisuje tudi vse ugotovitve ali mogoče rešitve za probleme »tujega« področja, do katerih tako rekoč mimogrede prihaja, ko je sam do največje mere »prepojen« z obdobjem, ki ga študira. Takšne hipotetične zaznave so lahko izrednega pomena za delo drugih specialnih raziskovalcev, ki jih seveda preverjajo, a ob njih oplajajo lastne misli. Zapisovanju takšnih hipotetičnih zaznav se ne kaže izogibati, seveda, z vsemi potrebnimi pridržki. Kot primer bi lahko navedli misel, ki jo je dr. Kermavner izrazil, ko zavrača trditev dr. J. Sernca iz leta 1890, o visokih mezdah zaradi premajhne ponudbe delovne sile kot posledici nekakšnega gospodarskega razcveta: »Dejstvo, da pri nas ni bilo prevelike ponudbe delovnih rok,« pravi dr. Kermavner, »je bila posledica velikanskega odliva rezervne armade dela v prekomorske dežele; Sernec je bil slep za veliki izravnalni pomen množičnega izseljevanja.« Gotovo plodna misel, ki bi je bilo škoda ne zapisati, čeprav se menda ne naslanja na kako specialno raziskavo. V tem smislu bi pričakovali nekoliko več »gospodarskodružbenega okvira«, če se avtor že ni odločil — ali pa ni utegnil — za kak ekskurz na področje analize gospodarsko družbenega stanja, ki je iz njega zrastle takšno slovensko socialdemokratsko gibanje, kakor nam ga pokaže.

Morda še besedo o stilu, ki je v njem knjiga napisana. Znano nam je že, da je dr. Kermavner rojen polemik, da mu je znanstveni idejni spopad osnovni prijem, ki z njim razlaga in razčiščuje zgodovinske pojave. Tudi v tej njegovi knjigi ni drugače in glede na rezultate, ki do njih z njim vred prihajamo, mu lahko priznamo učinkovitost njegove metode. Včasih, kadar polemizira kar

z zgodovinskim dokumentom, ki ga citira, ali pa se veseli zmage nad neznanim oziroma neimenovanim nasprotnikom, še posebno občutimo, koliko je v njem še nepotešnega bojevitiga duha, zagnanega za svojo resnico.

Pohvalno je treba omeniti skrbno izvedeni in praktično zamišljeni sistem v navajanju virov. Razumemo lahko stisko časa in prostora, ki avtorju ni dopustila, da bi bil knjigi dodal register oseb, kar bi pri takšnem delu sicer pričakovali. (Tu bi avtorju lahko pomagala založba.) Stvarno kazalo nekoliko nadomešča to, da je strani tekoče opremil s kratkimi naslovi in tako bralcu olajšal pregled nad snovjo.

Janko Pleterski

LIKOVNA UMETNOST

OB RAZSTAVI FRANCETA SLANE. Čeprav se nam zdi, da poznamo slikarstvo Franceta Slane dovolj podrobno, da nam ni nikdar zastavilo težavnih vprašanj — sicer značilnosti sodobne likovne umetnosti — ker nam je bila pač njegova predmetna vizija okolja, v katerem smo živeli in se danes že spreminja v golo folklornost, brez prave življenjske funkcije, blizu, je položaj gledalca, ki spoznava še njegovo delo zadnjih dveh let, vendarle bistveno drugačen. Prav ta mora ob skoraj štiridesetih novih oljih zelo trezno razmisliti, kaj je pravzaprav želel izpovedati Slana v desetih letih ustvarjanja, če upoštevamo kot prvo razstavo, vezano na isti problem, samostojno predstavitev v Jakopičevem paviljonu.

Ce skušamo na kratko označiti prvi problem, s katerim se je Slana srečal ob prvem stiku s krajino, je bila to vsekakor tradicija slovenskega krajinarstva od impresionizma dalje. Toda medtem ko je impresionizem v obdelavi slovenske krajine upošteval predvsem njeno poetično atmosfero, pri čemer je bil impresionistični likovni izraz res kot nalašč, je bil pri Slani začetni izvor, pobuda, nekje drugje. Prav zaradi sorazmerne časovne odmaknjenosti tega začetka se mi zdi potrebno opozoriti nanj, saj je potem razvojna pot Slanove izpovedi izredno enotna in logična, brez stranskih ekskurzov. Predvsem, ta izvor ni bil čista, nedotaknjena narava, iskreča se v sončni luči oziroma trepetajoča v rahli senci, temveč realna domača vas, z vso svojo *trpko* domačnostjo, v katero se je umetnik »zatekel« po vrsti del z vsebino mesta, ki ga je pustilo hladnega. Še več — Slanov človek (s figuraliko se je v tem času precej ukvarjal) je ostal brez pravega stika s svojim okoljem in, kot vse kaže, tudi sam s seboj oziroma z drugimi. Vrsta del z značilnimi naslovi *Staro mesto*, *Beli zidovi*, *Tromostovje*, *Lectovo srce* in še z značilnejšo vsebino dokazujejo omenjeni umetnikov odnos jasno in prepričljivo, da je vsaka beseda odveč. Ta odtujitev okolju je torej Slano pripeljala v svet, kjer se je morda na prvi pogled zdelo, da se je ustavil čas in da se bo umetnik pač predal romantičnemu idealiziranju. Toda Slana je že takrat dokazal, da se zaveda svojega umetniškega poslanstva, da ne sme nikoli ostati samo pasiven opazovalec, temveč vedno le aktiven ustvarjalec. Zato nismo imeli nikoli občutka, da je želel biti le dokumentarist, pa čeprav je šlo za bolj ali manj tradicionalni realistični oblikovni izraz, ki je pravzaprav ostal v bistvu neizpremenjen do danes.

Ob omenjenem bogatem vsebinskem izkustvu je jasno, da so postali hribi, kozolci, stari mlini in podobno že od vsega začetka, ko so se prvič uveljavili